

اشکانیان ارمنستان

دکتر محمد ملکی

ویراستاری و تولید: پژواک کیوان

طراح جلد: مهدی ربانی

چاپ و صحافی: پارت

نوبت چاپ: اول

شماره ثبت: ۰۹۳۱۷۴-۰۳۲۸۱۳-۹

سال نشر: ۱۳۹۸

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۹۷۷۶۲-۵-۲

قیمت: ۳۵۰۰۰۰ ریال

www.pjkeyvan.com
pjkeyvan@gmail.com

تهران؛ سپهبد قرنی، کوچه حقیقت طلب، شماره ۳، واحد ۲۶
تلفن: ۸۸۹۱۲۳۲۶ و ۸۸۸۰۴۲۴۹ -۰۲۱؛ دورنگار: ۸۸۸۹۷۲۱۲ -۰۲۱
همراه: ۰۹۱۲۸۱۴۱۰۳۳

سرشناسه	: ملکی، محمد، ۱۳۵۹ -
عنوان و نام پدیدآور	: اشکانیان ارمنستان / محمد ملکی
مشخصات نشر	: تهران، پژوهاک کیوان، ۱۳۹۷
مشخصات ظاهری	: ۲۳۶ مصور؛ ۱۴،۵×۲۱،۵ س م
فروست	: ۱۱۸. کارنامه تاریخی ۱۲
شابک	: ۹۷۸-۶۰۰-۹۷۷۶۲-۵-۲
وضعیت فهرست‌نویسی	: فیبا
یادداشت	: کتاب‌نامه
یادداشت	: نمایه
موضوع	: ایران - تاریخ اشکانیان، ۲۴۹ پ.م.، ۲۲۶ م.
موضوع	: Iran—History—Parthians, 249 B. C.-226 A. D. تاریخ
موضوع	: ایران - تاریخ - اشکانیان، ۲۴۹ پ.م. - تأثیر ارمنستان
موضوع	: Iran - History -- Parthians, 249 B. C.-226 A. D. --
موضوع	: ایران - تاریخ - اشکانیان، ۲۴۹ پ.م. - جنگ‌های روم
موضوع	: Iran -- History -- Parthians, 249 B. C.-226 A. D. --
موضوع	: War With Romans
موضوع	: Armenia -- civilization -- Iraian influences
رده‌بندی کنگره	: ۱۳۹۷ الف ۵/م ۳۳۳/DSR
رده‌بندی دیویی	: ۹۵۵/۰۲
شماره کتاب‌شناسی ملی	: ۵۴۹۸۲۵۶

فهرست

۷	پیشگفتار
۱۳	منابع
۲۷	جغرافیای ارمنستان و پیشینه‌ی تاریخی آن
۵۹	شکل‌گیری سلسله‌ی اشکانیان ارمنستان در کشاکش ایران و روم تا سقوط شاهنشاهی اشکانی
۱۱۳	جایگاه اشکانیان ارمنستان در روابط ایران و روم در قرن سوم میلادی
۱۴۱	اشکانیان ارمنستان در کشاکش عناصر داخلی و قدرت‌های خارجی
۱۶۹	ساختارهای سیاسی، اجتماعی و فرهنگی ارمنستان ر دوران اشکانیان ارمنستان
۱۹۹	نقشه
۲۰۵	سالشمار پادشاهان سلسله‌ی اشکانیان ارمنستان
۲۰۷	کتاب‌نامه
۲۱۱	Bibliography
۲۲۷	نمایه‌ها

پیش‌گفتار

ارمنستان به دلیل موقعیت جغرافیایی، نه تنها در معرض یورش‌های مردمان شمالی که از استپ‌های اوراسیایی هجوم می‌آوردند، بود؛ بلکه به دلیل حضور در جنوب دالان قفقاز، در مسیر قدرت‌های خاور نزدیک قرار داشت که سعی می‌کردند دریای سیاه یا سواحل دریای کاسپی را به تصرف در بیاورند. به همین دلیل ارمنستان ناگزیر نقش مهمی در رقابت‌های میان قدرت‌های حاکم در آسیای کوچک و بوسفر و نیروهایی داشت که بر ایران و آسیای مرکزی اشراف داشتند. موقعیت استراتژیک ارمنستان در دوره‌ی شاهنشاهی هخامنشی، به دلیل سلطه‌ی کامل هخامنشیان بر این خطه، کم‌تر مورد توجه قرار گرفته است. ارزش ارمنستان در این دوره به وسیله‌ی خط سیر جاده‌ی شاهی، مشخص می‌شود. زیرا این جاده مهم تجاری-سیاسی، نه تنها ارمنستان و ایالات ارمنی واقع در بخش جنوبی دریاچه‌ی وان را تحت پوشش قرار می‌داد، بلکه زمینه‌ی فعال حضور ایرانیان در ارمنستان را فراهم می‌کرد. وجود جامعه‌ی مهاجرنشین که از طریق تراکم اسامی ایرانی و کاربرد خط آرامی در مکاتبات رسمی و در اسناد خصوصی و

اشکانیان ارمنستان

انتشار کیش و خدایان ایرانی به‌ویژه، آناهیتا، شاید به دلیل همین پیشینه‌ی روابط سیاسی و اجتماعی ایران با ارمنستان باشد که حتی پس از سقوط هخامنشیان، این منطقه توسط خاندان‌های ایرانی ارونتی و آرتاکسی، به‌عنوان وارث هخامنشیان تا آغاز قرن یکم میلادی اداره می‌شود. در این دوران، علی‌رغم نفوذ تفکر هلنیستی، ارمنستان کم و بیش از نفوذ سیاسی و فرهنگی ایران دور نمی‌ماند و به همین دلیل روم به‌عنوان وارث تفکر هلنیستی اقدام به سقوط خاندان آرتاکسی می‌کند و به رقابت با ایران بر سر ارمنستان می‌پردازد، اما شاهان اشکانی، هرگز ادعای نفوذ حتی سلطه بر این سرزمین را در دوران حکومت خود رها نکردند.

اشکانیان در طول سلطنت مهرداد دوم (۹۲/۱-۱۲۴/۳ پ.م.)، موفق می‌شوند حاکمیت خود را به مناطق ارمنستان و میان‌رودان گسترش دهند. از طرفی امپراتوری روم از دو قرن پیش از میلاد، توانست حکومت خود را نه تنها به آسیای کوچک، بلکه به سراسر مدیترانه‌ی شرقی گسترش دهد. به همین دلیل ایران و روم هر یک به دنبال آن بودند که فرد مورد حمایت خود را بر ارمنستان بنشانند و آن را دست‌نشانده یا تحت‌الحمایه‌ی خود سازند تا با تسلط بر آن، بر فلات کوهستانی و راه‌های تجاری مهمی که دنیای هلنی غرب را به جهان مزدیسناپی شرق مرتبط می‌ساخت و شاهراه تجاری شرق و غرب و میان‌رودان تسلط یابند.

هرچند که برخی از محققین، نخستین حضور سلسله‌ی اشکانیان در ارمنستان را مربوط به تاج‌گذاری بی‌چون و چرا و بلامنازع وُتن، شاهنشاه اشکانی می‌دانند که از اوایل سال ۱۲ میلادی، به دلیل جانب‌داری از روم بر تاج و تخت ارمنستان دست یافت؛ اما حضور اشکانیان در ارمنستان به‌عنوان یک سلسله، مربوط به زمانی است که اشکانیان توانستند سلطه و سیطره‌ی قدرت خود را بر ارمنستان، پس از چندین دهه، کشاکش و جدال بین شاهنشاهان اشکانی و امپراتوران روم، در زمان فرمانروایی بلاش یکم شاهنشاه اشکانی و نرون امپراتور روم تثبیت کنند. شکل‌گیری اشکانیان ارمنستان، تنها معلول عوامل خارجی از جمله رقابت‌های ایران و روم بر سر این منطقه نبود، بلکه نقش اثرگذار اشراف ارمنستان نیز، که

اشکانیان ارمنستان

عمدتاً ایرانی‌تبار و خواهان یک حکومت به شیوه ایرانی بودند، می‌توان از مهم‌ترین عوامل شکل‌گیری این سلسله به حساب آورد. زیرا اشراف ارمنستان یا ایرانی بودند و یا در گذشته حکومت به شیوه ایرانیان را تجربه کرده بودند و طبیعی بود که در درگیری‌های بین شاهنشاه بلاش یکم و نرون امپراتور روم، آن‌ها تا پیروزی کامل ایران، در کنار شاهنشاهی اشکانی بر ضد امپراتوری روم، به مبارزه ادامه دهند. علاوه بر این هنگامی که بلاش یکم به ارمنستان لشکر کشید و رهبران گرجی را وادار به فرار کرد، اشراف ارمنی، از آن‌جا که از گرجی‌ها دل خوشی نداشتند، دروازه‌های آرتاکساتا، پایتخت ارمنستان و تیگرانوکرت را به روی بلاش گشودند و تمامی ارمنستان سر به اطاعت او گذاشت. عدم مقاومت و مخالفت جمعیت بومی، نشان‌دهنده آن است که ارمنی‌ها اشکانیان را بر رومی‌ها ترجیح می‌دادند، زیرا ارمنی‌ها از عملکرد رومی‌ها در ارمنستان به دلیل رقابت شاهان گرجی دست‌نشانده‌ی روم در ارمنستان و درگیری و نزاع آن‌ها بر سر قدرت، خسته و رنجور شده بودند و روم را مسبب این نزاع می‌دانستند و به همین دلیل عواطف و پیوندهای دیرینه‌ی خود را متوجه اشکانیان می‌کردند. در این باره حق با ارمنی‌ها بود، زیرا ارمنستان از پادشاهی آرتاوازد دوم به بعد از روابط با روم، بارها ضربه خورده بود در حالی که هیچ برخورد تندی از جانب اشکانیان متحمل نشده بود. به همین سبب ارمنی‌ها این بار سرنوشت خود و کشورشان را به رومی‌ها که وجه مشترکی با آنان نداشتند، گره نزدند و در جریان درگیری ایران و روم بر سر ارمنستان، جانب اشکانیان را گرفتند. با این پشتوانه، بلاش یکم اشکانی توانست با حمایت ناخارارهای ارمنی و پس از چندین نبرد با امپراتوری روم، برادرش تیرداد اشکانی را بر تخت ارمنستان بنشاند و آن را به تأیید ظاهری روم برساند. بهترین دلیل برای اثبات این مدعا آن است که رومی‌ها، هنگامی که به زور می‌توانستند بر ارمنستان دست پیدا کنند، بنا بر گزارش منابع، شهرهای آن را به دلیل جانب‌داری از اشکانیان به آتش می‌کشیدند و ارمنستان را میان متحدان خود، که همسایگان ارمنستان بودند، تقسیم می‌کردند تا مقاومت ارمنی‌ها را درهم بشکنند. با پیمان

اشکانیان ارمنستان

رانديا، که دست آورد اتحاد ارمني‌ها و اشکانيان بود، روميان سرانجام در نتيجه‌ی فشار اشکانيان پذيرفتند که ارمنستان بايد توسط کساني اداره شود که از ديد تاريخی و آداب و رسوم، وجه مشترکی با آن‌ها داشته باشد. بنا بر اين، اشکانيان که با پافشاری و پايمردی توانسته بودند به هر وسيله‌ی ممکن چه در جنگ و چه در گفت‌وگو و ديپلماسی بر رقيب خود، روم پيروز شوند، سرنوشت ملت ارمني را در نتيجه‌ی توافق رانديا به دست گرفتند. رومی‌ها در نتيجه‌ی سياست‌های ناشايست گذشته‌ی خود، که سال‌ها در مورد ارمنستان در پيش گرفته بودند، جاگاه خود را در نزد ارامنه از دست دادند و در مقابل، ارمنيان اشکانيان را به‌عنوان حاکمان قانونی خود پذيرفتند.

پس از شکل‌گيري اشکانيان ارمنستان، پادشاهان نخستين اشکانی ارمنستان، به تقليد از ايران، نظام سياسی استواری تأسيس کردند که بر پايه‌ی نظام ناخاراری استوار شده بود. موسی خورنی از اقدامات بنیان‌گذار اشکانيان ارمنستان، درباره‌ی سازمان پادشاهی، بنیان‌گذاري ناخارارنشين‌ها و نحوه‌ی اداره‌ی آن‌ها سخن می‌گويد، که همه به تقليد از دربار ايران صورت می‌گرفت. درگيري ايران و روم بر سر ارمنستان در طول قرن دوم، موجب شد اشکانيان ارمنستان، به‌خصوص اشراف ناخارای که از جنگ ايران و روم در سراسر قرن دوم ميلادی، که مستقيم و غيرمستقيم به بهانه‌ی حل مسئله‌ی ارمنستان بر آنان تحميل شده بود و دچار صدمات مالی و جانی فراوان و بی‌حاصلی شده بودند، با حمايت از بلاش دوم، پادشاه اشکانی ارمنستان، سلسله اشکانيان ارمنستان را موروثی کنند تا شايد ارمنستان را از گزند نزاع بين ايران و روم که عمدتاً بر سر تعيين پادشاهی ارمنستان بين آن دو اتفاق می‌افتاد، حفظ کنند.

پس از سقوط شاهنشاهی اشکانی، گویی اشکانيان ارمنستان برای رهایی از جنگ ساسانيان و مقابله با سلطه آن‌ها، برخلاف دوران شاهنشاهی اشکانی، بيش از پيش به امپراتوری روم نزديک و حتی با کشاندن جنگ به ميان رودان شمالی و مادآتروپاتن، در همه‌ی جنگ‌های امپراتوری با شاهنشاهی ساسانی، به‌عنوان متحد

اشکانیان ارمنستان

روم ظاهر می‌شوند؛ به گونه‌ای که سرنوشت ارمنستان به پیروزی و شکست امپراتوری روم در مقابل شاهان ساسانی، گره می‌خورد. سرانجام شکست‌های پی‌درپی امپراتوری روم از ساسانیان، سرنوشت اشکانیان ارمنستان را برای چند دهه تسلیم بی‌چون و چرای ایران می‌کند.

نفوذ خاندان اشکانی در ارمنستان، امپراتوری روم را به سمت اتحاد با این خاندان می‌کشاند تا بتواند در آینده، از طریق آن‌ها در ارمنستان نفوذ کنند. در نهایت امپراتوری روم توانست به کمک و اتحاد با این خاندان، نه تنها خطر پیش‌روی ساسانیان را سد کند، بلکه بر خطه‌ی مهم ارمنستان و چندین ایالت از میان‌رودان شمالی دست یابد. اشکانیان ارمنستان از طریق اتحاد با امپراتوری روم توانستند در سال‌های پایانی قرن سوم میلادی، دوباره زمام امور ارمنستان را در دست بگیرند. پایبندی ایران و روم به قرارداد نصیبین، که هر دو قدرت خارجی در سال‌های فرمانروایی تیرداد چهارم و سال‌های آغازین پادشاهی فرزندش خسرو، محترم شمره شده بودند، در اقدامات داخلی و خارجی تیرداد و خسرو مؤثر می‌افتد و می‌توانند با آرامش بر دشمنان داخلی و خارجی پیروز شوند. اما از پایان سلطنت خسرو به بعد، شاپور دوم به کمک اشراف ناخاراری بلندپایه‌ی ارمنی طرفدار ایران، توانست نفوذ خود را در ارمنستان به گونه‌ای افزایش دهد که هر زمان که اراده می‌کرد پادشاهی را خلع و پادشاهی دیگر از همان خاندان برمی‌گزیدند. در حقیقت هدف شاپور این که با کمک ناخارارها، ارمنستان را از اتحاد با امپراتوری روم باز دارد و با سپردن حکومت به خاندان اشکانی که مورد توجه ملت ارمنی بود، ارمنستان را در مسیر اتحاد با شاهنشاهی ساسانی نگاه دارد.

درگیری‌های میان پادشاه و ناخارارها در نیمه‌ی دوم قرن چهارم میلادی، منجر به نفوذ قدرت‌های خارجی و تقسیم ارمنستان میان ایران و روم شد که مقدمه‌ی سقوط اشکانیان ارمنستان را فراهم آورد. در این دوره اشراف ارمنستان به دو گروه تقسیم شدند، گروهی طرفدار ایران و گروهی پیرو امپراتوری روم که به

اشکانیان ارمنستان

دنبال ضدیت با پادشاهان اشکانی، آخرین ضربه را بر پیکر مقام سلطنت وارد کردند و حتی از دولت ایران خواستند تا به عمر اشکانیان ارمنستان خاتمه دهند. این کتاب پژوهشی درباره‌ی تاریخ اشکانیان ارمنستان است که پیش از این در قالب یک رساله‌ی پژوهشی، با راهنمایی استاد فاضلم جناب آقای دکتر روزبه زرین کوب در دانشگاه تهران در مقطع دکترای تخصصی، با داوری سرکار خانم دکتر ژاله آموزگار و جناب دکتر سیروس نصرالله‌زاده، با درجه عالی از آن دفاع شده‌است و بنابر توصیه برخی از اساتید این حوزه برای پر کردن شکاف تاریخی این دوره به جهت اهمیت تاریخ ارمنستان در ارتباط با تاریخ ایران در دوره‌ی اشکانی و ساسانی و روابط آن‌ها با روم و بیزانس پس از پژوهش بیش‌تر در این باره به چاپ آن همت گماشتم. در این کتاب تلاش شده تاریخ این سلسله را از زمان شکل‌گیری تا سقوط به تفصیل مورد بررسی و تحلیل علمی قرار گیرد و در این میان نه تنها به زمینه‌ها و عوامل شکل‌گیری، دوام و حتی انحطاط و سقوط این سلسله توجه شود بلکه به نقش این سلسله در روابط بین ایران و روم نیز به تفصیل پرداخته شده‌است و در آخر نیز تا حدودی به تأثیر اشکانیان بر سلسله مراتب سیاسی، اداری و طبقات اجتماعی و وضعیت فرهنگی، دینی ارمنستان، در دوران فرمانروایی این سلسله، در قالب یک بخش سخن رفته است.